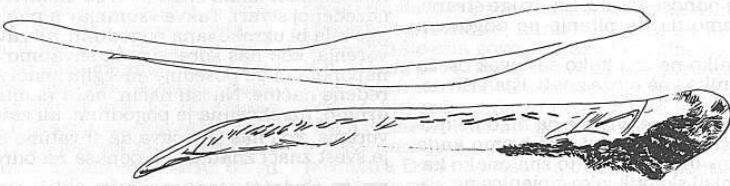

OZNAČITELJ I NJEGOVO ODREDIŠTE

Radovan Kordić

Uvodu, početku, uvertiri (*ouverture*) za Spise Lakan veli da *Ukrađenom pismu* (tekstu »Seminar o 'Ukrađenom pismu'«) daje privilegiju da otvori redosled tekstova u knjizi, »uprkos dijahroniji«, uprkos tome (i baš zato) što će to, jedno jedino, odstupanje od hronološkog reda, po kojem su tekstovi (i razvoj ideja) u *Spisima* raspoređeni, preoblikovati i preuređiti celine mišljenja u knjizi, istorijski smisao te celine. Konačno, s takvom povlasticom i s tog mesta ovaj tekst i treba da prerađi i preuznači istorizam, referentnost, dijahroniju značenja svih ostalih tekstova, pre svega, teorije označitelja koja je u njima izložena, te da naknadno, kao prošivak (*le point de capiton*) vaspostavi jedinstvenost koncepcija u knjizi i posebno koncepta označitelja. S mesta koje mu Lakan dodeljuje, ovaj tekst menja i sinhroniju i njenu logiku. Menja i dijahroniju; njenu evoluciju (njen istorizam) pretvara u sinhroniske nizove neistorijskih dogadaja. Lakan, čini se, to i očekuje od privilegije koja uvertiri, otvarajući, raspakivanju, otvoru, predstavci² ponudi, predlogu i onako pripada. No tada bi ostatak, ili celinu Spisa valjalo shvatiti u tački dijahronijske promene, u zevu dijahronije i njenog pretvarjanja u sinhronijskih niz dogadaja što ga je izazvala privilegovana sinhronija *Ukrađenog pisma*. O kakvoj je promeni reč moguće je, ipak, samo slutiti i nagađati. Jer je »odnos između jednog sinhronijskog sistema i nekog sledećeg (njegova dijahronijske promene) nemoguće specifikovati, sem na osnovu toga da 'ovo' postaje 'ono', i da 'ovde' povlači dalje promene, itd.« Sigurno je, dakle, da svih tekstova i promišljanja označitelja u njima, koji (tekstovi) u *Spisima* dolaze posle »Ukrađenog pisma« i promene mišljenja označitelja u njemu, iako mu hronološki prethode, povlače dalje promene — i mišljenja izloženog u »Seminaru o 'Ukrađenom pismu'« i mogućeg jedinstvenog koncepta označitelja.

Povlašćeno mesto »Ukrađenog pisma«, bez obzira na to što je, praktično, proizvod jednostavnih formalnih operacija, kojoj je, doduše, Lakan pokušao da pribavi, doda i značenje što ga sama po sebi ne bi mogla imati, omogućilo je promenu, dekonstrukciju odnosa sistema singronije i dijahronije, razlaganje dijahronijskog niza u sinhronijske činjenice. Taj preokret je, potom, otvorio mogućnost za formulaciju označiteljske logike, koja konačno može biti oslobođena i izložena u elementarnom obliku i koje je i ovako oslobođena najvećem semantizmu.³ Ujedno je oslobođena i strukturalna logika psihanalize, koja (psihanaliza) sada, nakon rasterećenja od suvišnog i agresivnog istorizma, od logike razvoja, odista može da tvrdi da se kod neurotika u strukturalnom pogledu ništa od detinjstva nije promenilo, što će reći, da se u strukturalnom pogledu ništa ni u istoriji ne menja. Tom zaključku, razume se, i vodi tvrdnja o strukturalno postojanoj (čak neizmenljivoj) poziciji neurotika, ali i označitelja (pozicija označitelja je

1. Lacan, Jacques: *Ouverture de ce recueil, Ecrits*, Seuil, Paris, 1969, p. 9. Ovu naznaku, i za Lakana neubiočajenu, tumači bi moralni da zapaze i da je on nije istakao kao osobenost svoga stila. Nije, međutim, sigurno da su uvek i razumeli cemu taj egzibicionizam, sta on pokazuje i u stvari. Derida će u raspravi s Lakanom i sa istinom najpre prepoznati, ono što je, rečeno bi se, i onako bilo očevidno, strategijski značaj mesta - *Ukrađenog pisma*, u *Spisima* (Derrida, Jacques: *Le facteur de la vérité, La carte postale, de Socrate à Freud et au-delà*, Flammarion, Paris, 1980, p. 449). Neće zaboraviti da pomene značaj koji Lakan daje mestu »Ukrađenog pisma«, ni u jednoj posebnoj prilici, u omazu Lakanu (Derrida, Jacques: *Pour l'amour de Lacan, Lacan avec philosophes*, Albin Michel, Paris, 1991, p. 405–406), na izgled, zato što je morao zapaziti da se privilegija, *Ukrađenog pisma* sastoji u tome što – predstavlja sinhronijsku konfiguraciju celine i dakle *povezuje sve*. Zbog toga se, već [da li, doista, samo zbog toga, ili, može biti, i zbog šarma privilegije?], i on sam na privilegovani način interesovan za tu privilegiju. Ja, opet, sve to naglašavamo zato što i posledice ustrajavanja ove privilegije na svim mestima na kojima je treba očekivati, moraju biti isti ili slične – naravno, i na ovom mestu koje sam ja izabran i koje, nikako, nije dovoljno izmaknuto da bi bilo gospodarsko bezbedno od delovanja lakanovskih privilegija.

2. Izraz *predstava* treba ovde shvatiti u značenju koje opima u pravim jeziku. To je značenje, po svemu sudeći, i Lakan imao na umu. Konačno, njegova se knjiga zove *Spisi*. Ali užas je jasna, duduše, tek donekle. Lakanovi spisi jesu akta, dokumenti, ali dokumenti o stvarima koje treba prosudjivati, da-kako, u kolu tih spisa.

3. Wilden, Anthony: *Lacan and Discourse of the Other, Speech and Language in Psychoanalysis*, Jacques Lacan, The John Hopkins Press, London, 1989, p. 205. Wilden, naravno, zna da se promena u bilo kojem elementu sistema pokazuje u celom sistemu, da utice na izgled i status sistema, a dijahronijskog ili sa sinhronijskom gledištu, svejedno je. Ali i da taj uticaj, tanjeći se, može i da isčeza, da na periferiji isčeza.

4. Način semantizma je, čini se naknadno, oslobođen sam označitelj. Put tog oslobođanja, ipak, nikad nije završen, ni savim prokršten. Neprekidno se nastavlja i proces u preformulacijama, dopunjavanju i ponavljanju definicije označitelja, sa čime Lakan nije prestao doslovno do kraja života.

Prve definicije označitelja, bez obzira na izvesnu odstupnju, posve su sisirovsko, od sisirovskih elemenata su i sačinjeni. »Označitelj je slušni materijal, što, ipak, ne znači zvuk«, veli Lakan [Lacan, Jacques: *Les écrits technique de Freud*, Seuil, Paris, 1975, p. 272]. On, dakle, u slušnom materijalu vidi još nešto, čak, i najpre to nešto, što i nije slušni materijal. U *Psihozama* to nešto nalazi u drugom materijalu, koji, opet, sam po sebi još ne pokazuje trag označiteljskog identiteta — označitelj treba shvatiti kao materijal jezika. [Lacan, Jacques: *Les Psychoses*, Seuil, Paris, 1981, p. 42]. Opominje Lakan, povrh toga, da označitelj nije objekt — ne treba ga s objektom ni izjednačavati. Konačno, označitelj ne uputuje na objekt. Lakan je to od početka jasno. Doslovno to i kaže u jednoj drugoj definiciji označitelja iz ovog seminara [a ima ih u njemu više], koja ujedno uspostavlja razliku između označitelja i znaka. Označitelj se, naime, proteže na mnoge elemente iz područja znaka. Ali, »označitelj je znak koji ne upućuje na objekt.« On je znak odstupnosti [objekta], odstupnosti referentnosti. Kao deo jezika »označitelj je znak koji upućuje na drugi znak, koji je, kao takav strukturisan, da označi odstupnost jednog drugog znaka.« [p. 188]. Ipak, i znak odstupnosti znaka upućen je nekom. Poruka je, dakle, na svaki način, sadržana u označitelju. A to znači da se pitanje subjektivnosti poruke [i označitelja] ne može otkloniti. Strukturalizam, logično, to nije zapazio. Lakan se, međutim, i pitao podrazumeva li to [prisustvo poruke u označitelju] izvesnu subjektivnost [p. 213]. Odgovor je, duduše načelan, strukturalistički, ne. Lakan, istina, taj odgovor odlaže, zaklanja iz novih definicija označitelja, označitelja kao takvog. Odgovor je, naime, ne, ukoliko označitelj kao takav čini – korelativnim sistem elementima koji zauzimaju svoja mesta sinhronijski i dijahronijski jedni prema drugima. [p. 213]. No označitelj i nema ukoliko ga taj sistem ne čini.

Lakanove definicije, označitelja, to je već jasno, međusobno se dopunjaju, upredaju, raspisuju. Moguće ih je shvatiti kao paukovu mrežu, kao tkanje koje je tako osnovano, pripremljeno da se zlatna nit definicije, naravno, kad padne pod ruku, lako i prirodno može složiti s grubim nitima oko nje. Umesto zlatne niti nađe, naravno, i pokoj pozlaćena zica, koja, ipak, šare u tom tkanju ne čini potpuno pogrešnim, čini ih različitim, izazovnim, znakom novih mogućnosti.

Tek što je da se nastavi izvesna poruka označitelja, Lakan već na sledećoj strani seminara *Psihoz* veli da označitelj neće ništa da označi, »što ga čini sposobnim da u svakom trenutku da različita značenja.« [p. 214]. Da ove definicije Lakan je, kaže, dosada zahvaljujući konceptu nad-ja, koji, opet, sledi stvarno. Frojd, izvedi iz označiteljskog poretku. Ovaj, naravno, doteči samo bice čoveka. Bojni dokaz nije potreban od nad-ja koje, dotičući označiteljski poredak, uspostavlja to bice. Nad-ja, k tome, i jedan od ključnoga označenja. I, zatelo, to ne može biti bez neke veze s označiteljskim poretkom. Očvidno, sposobnost označitelja da označi sve zavisi od postojućeg značenja koje nad-ja sobom podupire.

ovde i bitna), ukoliko je, odista, »pojam strukture već po sebi manifestacija označitelja.«⁵ Razume se, to ne znači da struktura preuzima označiteljsku funkciju, da postaje označitelj, drugačije rečeno, da isčeza kao struktura. I ne pripada joj takva uloga, ako je, zbilja, odlika označiteljske strukture odnos susedstva i kontinuiteta.⁶

Iz označiteljske logike Lakan izvodi (bolje, artikuliše) osnovu, zakonitost automatizma ponavljanja,⁷ i, naravno, bitnu dimenziju psihoanalize. Automatizam ponavljanja je, sledstveno toj logici, saodnosan eksistenciji (*ex-sistence*), postojanju izvan (izvan mesta na kojem se subjekt, biće nalazi, u neku ruku, i izvan bića samog), automatizam ponavljanja je saodnosan ekscentričnom mestu subjekta nesvesnog. To znači da mora biti i svojstvo bića (ali i označitelja, što Lakan, zatelo, nije očekivao — a i kako bi kad je razvio označitelj i biće), Ekscentričnost kao svojstvo bića bilo je moguće videti tek nakon razabiranja i razumevanja nadmoći označitelja nad subjektom, tj. nad svakim označenikom. Subjekt od označitelja, koji se nalazi kod Drugog, ne može ni da stigne; prisutnost označitelja, zatvoreneg, zaključanog u Drugom, stalno mu izmice. Odatile (iz Drugog), kao potisnuto, označitelj, ili, jednostavno, samo potisnuto, može da se predstavi u označeniku preko automatizma ponavljanja.⁸ Logika postojanja označitelja, logika automatskog koja odražava označitelj (izvan značenja, kao označitelj i ništa drugo, tj. kao označitelj koji je sposoban da proizvede značenje gde god stigne)⁹ izvedena iz dezontologizacije puta označitelja, nije, međutim, izbrisala i ontošku svojstva (njegovih) tragova na tom putu, ni ona koja se nalaze u mehanizmu same logike automatskog, još manje ona koja se nalaze u elementarnoj egzistenciji, u koju se, u njene najdublje i najprimitivnije slojeve, označitelj upliće. Zbog toga, zbog igre označitelja sa značenjem izuzetno je teško izolovati zakone koji su svojstveni autonomske označitelje. Sigurno je, međutim, da on »ima vlastite zakone, nezavisno od označenika.¹⁰ I nezavisno od sebe kao označitelja u lancu. Sam po sebi, ako bi se uopšte bilo moguće izolovati od drugih označitelja, označitelj ne bi mogao da znači ništa, ne bi bio ni označitelj.

Označitelj, po tim zakonima, mora otici da svoga mesta i vrati se na njega. Njegovo kruženje nema kraja i izgleda poseve nezavisno od označenika, koji se, pri svemu tome, pojavljuje — kao efekat upravo kruženja označitelja, njegovog ulančavanja. Staviše, potrebno je, da bi kruženje bilo moguće, da postoje dva označenika, ili nešto tako kao označenici.¹¹ Označitelj ide od nečega nečemu, što mu je spolašnje, no sa čim je on u nekakvom (pa i bliskom) odnosu, čak i kad se premešta po čistoj shemi, kao u kompjuterskoj memoriji, u kojoj se, ipak, zaustavlja na tačno određenim mestima, uvek kao označitelj. I tada se značenje stvara naknadno, punktuacijom »koja je

dan označitelj okačinje o drugi i uvek kasneći za značenjem¹³. Označitelj, naime, nije deljiv, niti se njegovi efekti najednom prekidaju, iscrpljuju, recimo, s prekidom rečenice, s kidanjem označiteljskog lanca, što je, zapravo, bitno za fenomen punktacije značenja. »Označitelj sadrži u sebi svakovrsne implikacije¹⁴. One opstaju u njemu i nakon kidanja lanca označitelja, koje, naravno, ne znači i prekid mogućnosti njihovog širenja. Razume s, ni analize ne može da ih dešifruje, utoliko pre što je i sama primarno zainteresovana a označenika, iako ne sme da izgubi iz vida prvočinu posredničku ulogu koju označitelj obezbeđuje označeniku; ovaj je, povrh svega, i nepostojan. Konačno, »označitelj je instrument preko kojeg se izražava iščešći označenik¹⁵.

Odnos označitelja i označenika je rastresit, prosti zato što označenik nije ništa izvan označitelja. Zato je ovaj odnos uvek gotov da se rasturi i sastavi drugačije i na drugom mestu. Konačno, označitelj ne označava ništa. Zbog toga je, kao postojani oblik, neuhvatljiv i za analitičara. Lakan će, čak, zaključiti da označitelj »nije izdvojiv«, bez sumnje, nije izdvojiv iz neistorijskog postojanja, nije izdvojiv kao istorijska činjenica, to će reći nemam dogadaju koju se može označiti kao njegov početak. Nema onda ni čiste opozicije između označitelja i označenika, nema je u onom vidu u kojem je Sosir artikuliše i koju Lakan, u najboljem slučaju, u ovom primeru, i nehotički radikalizuje.¹⁶ Zbog toga označitelj može biti samo omotač, posuda značenje, posuda bez oboda i dna, bez veličine, posuda, dakle, koja i nije posuda. Razume se, označitelj može biti zato što je ne-smislen, »glup«, zato što »dobija smisao, kao slova pisace mašine, samo kad prebreće jedan drugi označitelj zauzevši njegovo mesto na ispisanoj strani¹⁷. I kao omotač, ali i kao metafizička moć (Lakan nije razabrao, ili nije za to mario, da je već zapao u obzor i logiku one misli koje se kao strukturalista morao paziti, koju čak odbacuje), sasvim u duhu evropske metafizike, označitelj strukturira značenje i čak ga postavlja u egzistenciju.

Pošto je, po teorijskoj psihoanalizi, odnos između označitelja i označenika fluijan, suštinski nepostojan (pri tome, označitelj ništa ne sprečava da bude, praktično jedini, izvor označenika), jasno je da opozicija između njih ne može biti »prosti supstitut čuvene i ništa manje nerazmršive« opozicije ideje ili misli i reči.¹⁸ Razume se, reč je o Sosirovoj opoziciji. Lakan će neprekidno isticati one njene crte koje u nju sam uvođi. Ipak, Sosirovog modela, barem u ovom fazi učenja, on se nije odričao ni onda kad, na izgled, i nije imao potrebe za njim. U tom slučaju ga je, u duhu naučnog diskursa (koji je odbacio), prilagodavao svojoj predstavi, ili je svoj koncept podešavao Sosirovoj lingvistici. Izvestan ustupak Sosirovu može se, na primer, prepoznati u Lakanovoj tvrdnjiji da su označitelj i označenik »uvek u odnosu koji se može okvalifikovati kao dijalektički¹⁹.

Označenik dostiže svoj cilj, postaje označenik, samo posredstvom i po obrascu nekog drugog označenika, kao drugi označenik (koji je, očevidno, neophodan i označitelju da bi mogao biti ishodište označenika), upućujući na drugo značenje. Sam ne znači ništa. Sam »izvorno neče ništa da kaže, i nije drugo do znak arbitrarnosti između dva označitelja²⁰. Sam ne može ni biti, ne drugačije do u odnosu na drugog od kojega mu samočaća i pristiže, koji ga čini samim. S prepostavljenom dijalektikom to je i dole sve u redu. Međutim, Lakan izričito tvrdi da bez »strukturacije označitelja, nikakav prenos smisla nije moguć²¹. Dakle, bez strukturacije označitelja, bez njihove formalne usklađenosti (a formalna artikulacija označitelja ima dominantan značaj u prenosu označenika), bez njihove nezavisnosti upravo od označenika, nije moguć ni prenos smisla u dijalektizaciji označitelja i označenika, nije moguća ni ta dijalektizacija, ako teorijska psihoanaliza hoće da bude sebi dosledna, ako, konačno, hoće da brani autonomiju označitelja.

Ne zadovoljavaju, naravno, sve Lakanove definicije označitelja epistemološke pretpostavke koje je sam formulisao. Poneke su opisane. »Označitelj najpre treba shvatiti kao nešto da je po sebi bez značenja« (p. 225). Poneke su sačinjene kao rešenje neke analitičke začkoljice, te i ne mogu polagati pravo na opšte važenje, iako imaju izgled koji opsteva važenje podrazumeva. Označitelj »je instrument koji se izražava iščešći označenik« (p. 251). Ovom definicijom u metaforizaciji, i svoju vezu sa frojdovskim otkrićem, s otkrivenom zgušnjavanju, koju on razumeva retorički kao metaforizaciju.

Briga da tačno odredi označitelj Lakanu nije ostavljala. U seminaru na označitelju pominje, tako reći, samo jednom i to u novom pokušaju definicije, tačnije predefinisanja označitelja. Dopuna zaslužuje pažnju. U definiciji: označitelj je ono što predstavlja nešto za nekoga, razume se, zbog njene opštosti, nije teško prepozna i definiciju znaka. Lakan to priznaje, ali viđi i još nešto, onaj element koji bitno menja definiciju označitelja. Označitelj »ne znači prosti dati znak kome, /a quelqu'un/ nego, u tenu pojave označitelja, označiteljske instance, dati znak nekoga, od nekoga, /de quelqu'un/ – učiniti da neko za koga znak nešto znači, taj znak assimiluje, da neko takođe postane ovaj označitelj. [Lakan, Jacques: *Le transfert*, Seuil, Paris, 1991, p. 397].

Autonomija označitelja na neki način uključuje ljudsko biće, ne samo kao svoju tvorevinu, no i kao svoj subjekt. Lakan, istina [u meri u kojoj se držao strukturalističke logike], nije mogao pristati na tako što, kako se nije mogao odrediti ni slutnje da je tako što realno i nužno. Ova slutnja se pokazuju u negativnoj definiciji označitelja, i kao negativitet dakkako. »Označitelj nije odraz, cisti i prosti produkt onoga što se zove međuljudski odnos – sve analitičko iskustvo je protiv toga« [Lakan, Jacques: *L'objet Opéphile, Ornica?*, No. 26, 27, 1983, Navarin, Paris]. Ipak, on [označitelj] ne može da ne zna taj međuljudski odnos, čak i kad kada cisti označitelj artikuluje sudbinu subjekta. Sadržano je to, na neki način, u definiciji označitelja iz seminara Jos. Lakan vele »označitelj je najpre ono što ima označenici efekat, a vazno je da se ne ispušti da između dvojice imena nešto precratno šta treba prekorakati« [Lakan, Jacques: *Encore*, Seuil, Paris, 1975, p. 22]. Nesumnjivo, da bi imao označenici efekat označitelj mora biti otvoren za baš takav efekat. Kako bi inače označitelj drugačije mogao da komanduje. A Lakan u ovom seminaru tvrdi: »Označitelj je najpre imperativ« [p. 33]. Valjda zna i šta, kome i zašto zapoveda, barem u određenoj perspektivi.

Stanovišta Lakanovih definicija označitelja su promenljiva. Razumljivo je onda što sve njegove odrednice označitelja odista ne mogućno sintetizovati u jednu definiciju. Zak – Alen Miller je to, ipak, pokušao, valjda je jasno s kojim uspehom. Označitelj je to, reč kojom se naznačuje znak ukoliko on ima efekat označenika« [Miller, Jacques-Alain: *Préface*, Joyce avez 1987].

⁵ Lakan, Jacques: *Les Psychoses*, p. 208. Interesovanje za strukturu ne može da zanemari označitelj, njegovu istorijsku poziciju. Jer, i u strukturalnoj analizi se mora otkriti dijahronija i sinhronija odnosa označitelja i označenika, u krajnjem slučaju, i odnosa strukture.

⁶ A Lakan to upravo tvrdi da označiteljsku strukturu [Lakan, Jacques: *L'éthique de la psychanalyse*, Seuil, Paris, 1986, p. 22], za metaforizaciju strukture.

⁷ Kaže to već u prvoj rečenici »Seminara o 'Ukrađenom pismu': »Naše istraživanje nas je doveo do to da uvidimo da automatizam ponavljanja [Wiederholungszwang] preuzima svoju osnovu iz onoga što smo nazvali ustrajnost [l'insistance] označiteljskog lanca« [Lakan, Jacques: *Le séminaire sur "La Lettre volée"*, Ecrits p. 11]. Ova ustrajnost, u neku ruku, pretodi automatizmu ponavljanja, ona je njegov početak i zacetak. I, na izgled, tu imamo posla sa neprevladivim protivurećem. Ustrajnost označiteljskog lanca nije mogućna izvan simboličkog, koje se, opet, oslanja na automatizam ponavljanja. No ako preuzimanje osnove iz ustrajnosti označiteljskog lanca shvatimo kao neki oblik bivanja onim što se već jeste, dakle, u nadodterminizmu koji se za subjekt i za označenik ispoljava, kao ustrajnost označiteljskog lanca, o protivurečju ne može ni da se govori.

⁸ Lakan, Jacques: *Das traitement possible de la psychose*, Ecrits, p. 557. Potisnutno ustrajava [na jednom mestu, ili, prosti, ustrajava]. Označitelj, naravno, nema tu sposobnost [on ustrajava u premetu], moglo bi se reći, u ne–blivstvu, niti se može predstaviti u označeniku, zatudo, ne drugačije do kao vlastiti efekat, čak i u slučaju kada stvara smisla već zato što, premetajući se, dolazi na место другog označitelja, na место gde je smisao već [postoji]. Doduše, u *Cetim temeljnim pojma psihanalize* Lakan veli da su potisnutu i simptom homogeni – i može ih se svesti na funkciju označitelja« [Lakan, Jacques: *Cetiri temeljna pojma psihanalize*, Naprijed, Zagreb, 1986, str. 187]. Time nisu automatski prenesene i olike potisnutog na označitelj.

⁹ Automatizam ponavljanja označiteljski obrazac premeštanjia je srođan. No li je to glavni razlog zbog kojeg Lakan uveliča označitelj u mehanizam potiskivanja? Teško da može biti. Dovoljan svakako nije. Strukturalni zev između označitelja i subjekta Lakan, opet, nekako mora da prevlada. Potiskivanje bi moglo biti od koristi kad bi, odista, mogla postojati neprekinitiva, veza između njega i označitelja. Strukturalna nužnost, označitelj, označenik, nagon smrti, subjekt, sve bi se tada složilo iznad zeva koji usisava maglu formalizacije.

¹⁰ Označitelj – se održava samo u premetanju koje je uporedivo sa premetanjem u sveletičkim redakcijama ili obrtnim memorijama kompjutera [Lakan, Jacques: *Séminaire sur "La Lettre volée"*, p. 28]. Označitelj se, dakle, održava samo i proizvodnji smisla na mestu drugog označitelja [i u neku ruku u samom smislu]. Nadmoć označitelja održava, dakle, ne – smislena nužnost reda [ova reč upotrebljavana na mestu gde ona, po ligici se, opet, oslanja na automatizam ponavljanja]. No pretežajući se, dolazi na место drugog označitelja, na место gde je smisao već [postoji]. Doduše, u *Cetim temeljnim pojma psihanalize* Naprijed, Zagreb, 1986, str. 187]. Time nisu automatski prenesene i olike potisnutog na označitelj.

¹¹ Lakan, Jacques: *Les Psychoses*, p. 223. Cilj psihanalize nije zato veli Lakan, tek da iznade značenje no da ode mnogo dalje, gde čitanje nikad nije dospelo – do označitelja, gde i nešta što da se procita, senti to da se nema šta pročita, dakle, do istine do koje ne može da dospe. Cilj psihanalize je da bude ona istina koja je sam označitelj.

¹² Lakan, Jacques: *Les Psychoses*, p. 223. Cilj psihanalize potvrđuje jednom drugom formulom [koja nije mnogo ni jasnija ni preciznija] – formulom o materijalnosti označitelja [Borch-Jacobson, Mikkel: *Lakan le maître absolu*, Flammarion, Paris, 1990, p. 211–212]. Razume se, ovu bi materijalnost trebalo shvatiti, takođe, izvan svakog smisla koji označitelji proizvode.

¹³ Tako je i prema Sosiru, od koga je Lakan, verovatno, preuzeo ideju o kruženju označitelja, i po kome je, to je sasvim sigurno, formulisao ideju o premetanju označitelja s mesta na mesto. Sosir, istina, govor i kruženju reči, koje, kaže, – pre-

Prenos označenika, kao takvog, na sinhronijskoj ravni, suštinski nije izvodljiv, on nema ni mesto na kojem bi ga bilo moguće naći, najpre zbog toga što ne postoje način da se odredi čega je on (označenik) efekat – nema, naime, »sinhronijskog sklada između označitelja i označenika zato što smisao jednog označitelja tek treba da se pojavi u jednom drugom punktu irajućem označitelju²² – a potom, ili ipak na prvom mestu, zato što je referent ono što označenik promašuje²³. Označenički promašaj (ali i označiteljska autonomija), na ravni razlike označitelj/označenik, i odlikuje odnos označenika prema onome »što je tu kao neophodni treći, tj. sa referentom«²⁴ koji igra ulogu mrvaca, no koji zato nije manje mrtav. Ali označenički promašaj se, u neku ruku, naknadno unosi u odnos označitelja i označenika (ovaj odnos onda prethodi sebi, taj bi parodoks morao biti samorazumljiv). Unosi ga naučni diskurs, veli Lakan, u stvari, unosi ga svaki diskurs koji hoće da bude interpretacija (a svaki to hoće i mora da bude), unosi ga, naišao, odsustvo sinhronijske korespondencije između označitelja i označenika. Označitelj, naravno, ostaje izvan tog diskursa, mada se ni on ne može shvatiti, ni na koji način i ni u kojem vidu, upravo bez toga diskursa, ako, kao što Lakan tvrdi, označiteljska dimenzija dobija oblik iz prepostavke da ono što čujemo (u sosirovskom smislu označitelja) nema nikakav odnos sa onim što znači to što čujemo²⁵. Označitelj, dakle, nema nikakav odnos s označenikom (označitej nema nikakav odnos sa onim što proizvodi). Nema ga ni označenik sa sobom. Pa ipak, on »na kraju krajeva uvek čuva isti smisao«²⁶. No nije sigurno da taj smisao uopšte pripada označeniku. Izvesno je, međutim, da mu po konstruktivističkom obrascu dolazi spolia. Lakan, naime, veli da ovaj smisao daje osećaj da svako čini deo svoga sveta.²⁷

Označitelj se, u svakom slučaju, u nečemu, označeniku, subjektu sidri. »Označitelj može delovati samo ako je prisutan u subjektu«²⁸. Pamtiti li on to? Može li da ne zna, je li doista toliko glup da ne zna svoje granice, kružnicu po kojoj se kotrlja, mesta na koja se stalno iznova zaustavlja, svoje efekte na tom kruženju, označenike dakle, koji time ne zadobijaju privilegovani položaj spram njega, označitelja. Značenje, naime, ima vlastiti život, ne određuje ga uklizavanje označenika pod označitelj.

Označitelj, njegovu označiteljsku funkciju određuje samo odnos s drugim označiteljem. Lakan je u vreme »Seminara o 'Ukrađenom pismu'²⁹ u tome izričit. I ako već autonomija označitelja zavisi od označitelja, jasno je da jedino značenje koje on može da ima jeste značenje sistema jezika, koji je odmah dat i primljen, kao sistem. Ali – da bi mogao biti uzet kao celina, potrebitno je da bude uzet za kraj označitelja³⁰. Označitelj je, dakle, unapred uvučen u kruženje jezika, u kružnost značenja sistema jezika, koje je suprotstavljeno značenju realnosti. O jeziku tako misle i lingvisti i filozofi, manjeviše svi i bez dvoumljenja. Jezička referentnost na realnost može, stoga, da pokaže samo čisti manjak i, naravno, manjak realnosti i manjak samog jezika. Na njegovom mestu nema ničega. Tu jezičku zatvorenost Lakan je preneo na označitelj »koji ne predstavlja ništa, sem možda drugi označitelj«³⁰, na lanac označitelja koji ne predstavljaju ništa do druge označitelje, no koji (lanac), ipak, zaveštava značenje (time i izvesnu nezavisnost) označeniku, subjektu, već stoga što mu se nameće, recimo na način koji se *percipti* nameće *perceptum* (posmatraču). Uostalom označitelj se i sidri u subjektu/označeniku³¹ u svom efektu. Označitelj može da deluje samo ako se smešta u vlastitoj tvorevini – subjekt je, naime, njegova tvorevina. Jezičku zatvorenost Lakan je preneo i na svaki označitelj, i svaki se, onda, može odnositi na neku stvarnost samo preko drugog označitelja.³²

Ni na mestu označitelja nema ničega. Mogao bih, doduše, reći Deridinim rečima da na mestu označitelja »manjak ima

svoje mesto».³³ Manjak, stoga, jedino kao označitelj i u označitelju i može da se uruči; on može da se uruči ako na svom mestu nedostaje i subjekt, označenil kome se uručuje, manjak se može uručiti manjku označenika. Ili, označitelj nikada ne stiže na svoje odredište, koje mu je, naravno, redovno označeno. Lakan, međutim, veli da označitelj uvek stiže na svoje odredište — može biti, i jedino, tako što ne stiže. No zbog toga baza rija okolo on nije manje delotvoran. Konačno, odsutnost je prisutna isto onoliko koliko i bilo koja prisutnost. Valjda zato označitelj i ima tako čudan odnos prema mestu.³⁴

Čudan odnos označitelja prema mestu valja shvatiti kao način, oblik označenja, ispoljavanja označiteljskog manjka, koji se nalazi na mestu označitelja, dakle, kao izraz prakse izneveravanja koja je označitelju svojstvena. No sve je to suprotno logici automatskog koja ga vodi i održava na tačno određenoj putanji. I, opet, zahvaljujući upravo toj svojoj osobini označitelj se i ne uručuje.³⁵ I nije, uza sve to, označeniku puno spoljašnje. Označitelj stalno ostaje na putu koji ga vodi uručenju, označitelj ostaje na svom putu. U tome je njegova istina. U suštini je, stoga, i nevažno da li stiže ili ne stiže na svoje odredište, razume se, ukoliko njegovo odredište (a valja priznati i ishodište) nije to što on nedostaje na svom mestu, te ukoliko njegov smisao nema smisla, ili nema drugačiji smisao no što ga ima njegova materijalnost, na kojoj Lakan nastoji i na kojoj čak gradi njegovu autonomiju. Doduše, materijalnost označitelja, po jednoj tezi, sastoji se u njegovoj nedeljivosti.³⁶ Pri tome, ni materijalnost ni nedeljivost nisu ni empirijske ni realne naravi, premda Lakan, kandidat, ne razlikuje, na primer, materijalnost pisma od materijalnosti označitelja pisma. No neempirijski karakter materijalnosti označitelja mogućno je preformulisati u tvrdnju da materijalnost označitelja nije neempirijska. I taj preokret bliže pokazuje

postavlja najmanje dva lica; to je neophodan minimum da bi kružni put bio potpun. [De Sosir, Ferdinand: *Opšta lingvistika*, Nolit, Beograd, 1969, str. 20–21]. U svemu ostalom Lakan napušta Sosira, njegov psihološki koncept reči i semantizma tog kruženja.

³³ Borch-Jacobsen, Mikkel: navedeno delo, p. 218.

³⁴ Lacan, Jacques: *Les Psychoèses*, p. 237.

³⁵ Lacan, Jacques: navedeno delo, p. 251. Na jednom drugom mestu (Lakan, Žak: *Frojdovska stvar*, Spisi, str. 125) Lakan veli da psihanaliticar mora znati da razabere temeljni razliku između označitelja i označenika i da radi u dvema mrežama: mreži označitelja, u sinhroničnoj strukturi materijala i mreži označenika, u dijahroničnom skupu izgovorenih beseda. Naravno, analitičar, takođe, zna da se mreža označenika istorijskoj suprotstavlja mreži označitelja koja, opet, njen struktura zapravo, upravlja putevima označenaka.

³⁶ Opozicija označitelja i označenika osnova je Sosirove lingvistike. I Lakan je od njega preuzeo, mada već ovde praktično, u prvim formulacijama svoje teorije označitelja, ne samo što ne pristaje na Sosirov model, nego ga i kritički preispisuje i menja. Ipak, Sosirova opozicija označitelja i označenika osnova je i Lakanovog zaključka o neizdvajljivosti označitelja (Lakan, Jacques: navedeno delo, p. 297), ona omogućuje otkrivanje traža većnosti, koji se u toj neizdvajljivosti raspoznaje. Označitelj, naine, jedino iz većnosti, iz neizraziljanog ne može biti izdvojen.

³⁷ Borch-Jacobsen, Mikkel: navedeno delo, p. 212.

³⁸ Lacan, Jacques: navedeno delo, p. 253.

³⁹ Lacan, Jacques: navedeno delo, p. 254. Po Hegelovoj dijalektici, koju, verovatno, Lakan ovde ima u vidu, označenik bi takođe mogao i morao uticati na označenika. Njihovo medusobno delovanje je pretpostavljeno. Još je važnija mogućnost i neophodnost sinteze između označitelja i označenika, recimo u označenju, koja je ovom dijalektikom predviđljena, iako je (sin-teza) neposredno suprotna autonomiji označitelja.

⁴⁰ Lacan, Jacques: *Séminaire du 18 novembre 1975*, RSI, «Ornicar?», No. 6, 1976. Između označitelja i označenika postoji jedinstvo i reciproitet, naravno, u trenu u kojem je označitelj izvor označenika, u trenu dijalektizacije označenika. Na taj odnos ne omogućuje označeniku, da budući da je znak arbitražnosti odnosa između dva označitelja, efekat označitelja i efekat označenika, dovođenje dva označitelja, proizvoljno bira između njih.

⁴¹ Lacan, Jacques: navedeno delo, p. 255. Prenoš označenika zavisí od jezikovog razloga, ako tako mogu reći, tj. od strukture jezika, koja implikuje metajezik, prevod na drugi jezik. (Struktura jezika implikuje, prema tome da je jezik u svojoj biti metajezik.) Treba, ipak, reći da Lakan već u ovom seminaru (p. 258), dakle, na početku svoga promišljanja jezika, ideju metajezika dovodi u sumnju. On, istina, kaže da svaki jezik pretpostavlja metajezik, ali i dodaje da je «on već metajezik vlastitog registra». Time je, u stvari, ideju da nema metajezika već artikulisao, iako će se formalistički dvadesetak godina kasnije. Uostalom, tu ideju podrazumeva tvrdnja da se označenik da preneti jedino preko strukture označitelja, kojoj je svaka metamogućnost neprimerena, koja je, dakle, neprevodiva u drugi strukturni vid, u drugu strukturu. Struktura označitelja i ne podrazumeva tako prevedenje. Jezik ga zahteva, Lakan je izričit.

⁴² Borch-Jacobsen, Mikkel: navedeno delo, p. 217. Naravno, i ovaj označitelj koji punktuira prvi takođe mora biti punktuiran da bi imao smisla.

od kakve je materijalnosti označitelj odista sačinjen.

Neempirijsku materijalnost označitelja ima naravno i jezik. Lakan, doduše, kaže »jezik nije nematerijalan«,³⁷ I, naravno, njegova nematerijalnost nije neempirijska. Veći stepen određenja materijalnosti jezika u psihanalizi i ne treba očekivati. Ne treba očekivati ni dalju derealizaciju realnosti. Čak, tu derealizaciju zaustavlja upravo jezik, materijalnost jezika. Zato ga i ne treba brkati »sa različitim telesnim i psihičkim funkcijama kojima se služi subjekt koji govori«.³⁸ Istina, materijalnost označitelja u teorijskoj psihanalizi mogućno je misliti i na drugoj figurativnoj ravni, no bliže značenju i smislu psihanalitičke kliničke prakse, dakle, kao neku fantazmatsku materijalnost, koja upravo stoga i jeste realna. Sam Lakan, kad se priseti da je i kliničar, nešto slično tvrdi. Označitelju »mi obezbedujemo tvar«.³⁹ Označitelju mi obezbedujemo ono što mu inače pripada, nas same koje on u nas postavlja, u nas postavlja našu telesnost; obezbedujemo mu ono što je on već zauzao i artikulisao, čega je gospodar i što nas suočava sa samom zbiljom, i sa nama u nama, sa stvarnošću kakva odista jesete (sa stanovišta označitelja dakako). Suočava nas, zapravo, materijalnost označitelja. Jer, ako ga nepromišljeno, glupo uzmemos s kraja njegove materijalne nesvodljivosti, »koju sadrži struktura kao takva i njegova«, postaće očigledno da u svetu samo označitelj može da podnese koegzistenciju elemenata u kojima postoji, koje drži na okupu najmanje razorivi poredak.⁴⁰

Tvar označitelja zapravo je ovaj najmanje razorivi poredak. Po tome je ona realnija od realnosti. Ili, ona je ono što je u realnosti zbilja realno. Ta tvar, ta materijalnost podloga je, recimo, i znanja (i znanja označitelja) koje garantuje simbolično što se otelevljuje u onakvoj tvari od kakve je sačinjen označitelj, otelovljuje se u istoj tvari. No, odista, »šta je označiteljska tvar?«⁴¹ Lakan

ZAŠTO
BAS
ŽIVOTINJE

KRAVA JE USAMILJENA ŽIVOTINJA

Mirjani Bozin

Prvi put pišem — i to rukom! — na ovakomalim listovima papira. Mislim na mačke. Imali smo, do sada, tri psa: prvi se ne sećam, nešto mi kazuje da je bio beo; drugog smo nazivali Dzeki, tek kasnije — kada mu se zaokružio trbuš — shvatili smo da je ženka, treća je bila Luci, njena smrt me je tresla danima. Tako se prikrada samoća: podatnom prilagodljivošću mačjih šapa. Ceo svet je uhvaćen u tišini. Neko ne diše, neko ne gleda, neko stoji oslonjen na rub kredenza, neko iznova u glavi prebire spisak dnevnih zapovesti. Onaj pokret sovine glave, ona izuvijanost da bi se video pravol! Nikada nisam posmatravao kota. Jednom, u Decanima, sarrena zmija lenjo nam je presla preko puta koji je vodio kroz šumu. Njuška na dlanu, topla, predana, tek blago golicanje na mestima gde vrhovi dlaka dotoči kožu. Nema tu price, dragi moj, nema ni nadanja. Ko makar na tren okusi slast tišine, uvek joj se vraća. Na jeziku: kao med, kao trbuš pčele. U Tiberijasu, usred noći, glava svinje na mom vratu. Droga je imetak biljaka, životinja je, kao i čovek, samo ovisnik; ništa ne može za sebe da stvari. Zajedno sa životinjama, mi jedemo svet. Mislim, ipak, da me vole. U podrumu sam odgajao već desetak generacija mačaka. Vecina me vise ne poznaće. Tako čovek stiže znanje o krhkosti sveta. Tako ceka zimu da bi vrapcima i golubovima ostavlja mrve na balkonu. Ne razumem ribe, nikada ih neću razumeti. Delfin je, ionako, sisar. ○○○

David Albahari

PRIČA O PITOMOM ZECU

Juliju Kniferu u -usporem povratku kući.

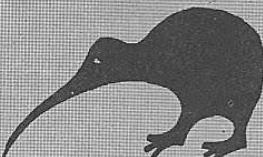
Peo sam se, u poslednjem snu, drvenim stenicama stare kuće. Cućnuh, padoh na kole, ispružih ruke, hodah četvoronoške. Šake behu sape. Niz gubicu se slijahu bale. Hodao sam nećućno. Dahtao isprekidano. Na odmoru zalađah. I zarežah resko.

Sanjao sam macice spojene u klupku. Valja, hu se preko postavljenog stola. Jedno je maće

repom mlatnulo viljušku. Drugo obrisa krznom ostalke sosa u tanjiru.

Muzika je bila »laka.« Na gramofonskoj ploči nepokretna muva. Igla se u masno telo zabija. Skorpija izlazi iz platnene presvlake zvučnika. Oko joj je ružičasto. Seće nožem meso u šerpi. Smeje se grohotom. Viljin konjic strastveno ljubi pauka u stomak.

Zivo je na stolu. Boje plešu u galopu konja. Belo poskakuje. Crno krvinda. Zeleno se propri

nje. Žuto proleće i sleće (u šarama) preko zimskog krvnog. Cešem se ispod vrata. Iz ušiju iskaču buve.

Sada sam mačka. Drema na krevetu. Kroz trepavice gledam lastavicu. Kruži oko lustera.

Noć je. Suša. Kamile leže u hladu stolice ispred stola koji se slama. Iz razbijene supene činiće izlaze mravi.

Putevi. Trgovi. Tragovi. Samo se rika razlezduž police za knjige. Iznad žbunja lete slova. A sa koskom u Zubima povlačim se u kućicu ja.

Tri mandarine, knjiga Kafskinih pričevoda, šibica, podmetać za sude, pepeljara, papir na koji ispisujem, reći.

Misli prestaju pred samim početkom.

Soba je bazen u kome plivaju ribe.

Tišina ujedima obara antilopu. I

to je priča o pitomom zecu koji je skakutao u kavezu, jeo kupus i šargarepu, i onda, zaklan, plivao u loncu u kome se krčkao paprikas koji

će biti serviran za Božić a

za sve to vreme njištao je Zimski kaput.

○○○

Žarko Radaković,

(— Julije! Da li si dobro stigao -kući!)

veli da se samo kod Aristotela mogu naći neke naznake tvari označitelja. Jesu li one i dovoljne za tvrdnju »da je sama ideja materije misliva jedino ako proishodi iz označiteljske tvari, gde je pronašla svoje prve uzeure?«⁴² Je li reč o baš takvom redu? Ili je, može biti, ideja materije misliva zato što je pronašla označitelju tvari, što je označitelj manjka tvari?

S gledišta, čiju valjanost podupire privilegija »Seminara o 'Ukradenom pismu«, označitelj tvari koji nema mesto istovetno sa sobom, koji nedostaje na svom mestu »materijalizuje instancu smrti«, bez sumnje, u prvom redu kao odsutnost, te tako što kao (hegelovska) reč ubija stvar koju uspostavlja u njenoj stvarnosti i stvarnosnosti. Istina, označitelj ubija pod uslovom ako duh oživljuje.⁴³ Označitelj, dakle, materijalizuje prekid u nečemu što jaš ne postoji, što nema reda, no koji upravo taj prekid uspostavlja i determiniše — prekid, u stvari, materijalizuje označitelj kao manjak, koji je (manjak) konstitutivan za označenik, i za duh, koji je, čak, kao i označitelj na čijem se mestu nalazi, kao pismo, moguće kvantifikovati. No ovde se kvantifikuju (i u neku ruku uporeduju) različite stvari. Duh i svet imaju smisla, moguće ih je kvantifikovati po istoj logici, samo zato što označitelj nema smisla; njegov se manjak, onda, ne može ni kvantifikovati. Ili se, ipak, manjak označitelja kvantifikuje? To bi ga, međutim, moralo neutralizovati kao negativitet, to bi neutralizovalo i njegovu produktivnu moć.

Manjak je označitelju svojstven kao nešto najvlastitije i zato sudbonosno. Izvan njega i bez njega označitelj i ne postoji (on je, ponovitu, označitelj vlastitog manjaka). Prema tome, manjak se i ne može redukovati a da se ne redukuje, a da ne iščezenje sam označitelj.⁴⁴ Pošiljalac uvek zadržava izvesna prava na pismo (na označitelju) koje je poslao. (Konačno, označitelj bez obzira na svoju samostalnost, odnosi sobom nešto od pošiljaoca koga je posetio. Kako bi inače gradio smisao na drugom mestu.) Razumljivo je, već stoga, što pismo ne pripada sasvim primaocu. Ali, možda mu ono ne pripada i zato što on, ni izvan ove ravnih realnosti, koju uspostavlja banalna, svakodnevna interakcija, »nikad nije pravi adresat!«⁴⁵ Pravog primaoca označitelja nema i ne može biti dok god nema apsolutnog identiteta. A tada već ne bi bio ni potreban. Najzad, pravog primaoca nema ako je označitelj odista automaton, ako na svom prenestaju proizvodi označenike na mestima na kojima se zaustavlja, koja zaobilazi čak.⁴⁶

Označitelj koji odista nema pravog primaoca i koji svagda nedostaje na svom mestu, te po kojem i zbog kojeg svi ostali označitelji dele tu sudbinu, zbog kojega ni jedan ne može da ima pravog adresata, označitelj označiteljskog manjaka, te označiteljske funkcije, jeste falus, osnovni označitelj,⁴⁷ dakle, označitelj koji je »odreden da označi svekolike učinke označenog, ukoliko ih označitelj uslovljava svojom označiteljskom prisutnošću«.⁴⁸ Ne treba, naravno, ni spominjati: falus je povlašćeni označitelj. Logosom ga, međutim, čini to što on otelovljuje igru premeštanja označitelja koja odreduje označenike, njihovu označeničku funkciju. No ni to ne može da ga učini potpunim. Naprotiv, i na mesto označitelja falus nalazi se manjak. Već stoga je jasno zato što on u lakanovskoj psihanalizi može biti, zašto jeste parcialjni ili čak imaginarni objekt (zašto, onda, svaki označitelj mora biti imaginarni objekat). Doduše, to je parcialni objekt koji se želi, koji svi žele.⁴⁹ U njemu se, zapravo, želi ono što u njemu nedostaje. Falus je, naime, supstitut izgubljenog, nepostojecog, nemogućeg seksualnog jedinstva, nemoguće punote (i samog označitelja), jedinstva označitelja i označenika. Falus je označitelj onoga što manjka u označitelju. No Lakan veli da je to prebrz zaključak, olak prevod funkcije falusa u uživanju. Naime, u tako izgradenoj predstavi falusa nedostaje njegova funkcija pregrade između označitelja i označenika.⁵⁰

⁴³ Lakan će, istina, nešto tako formulatisati mnogo kasnije, tek u seminaru Jos Lakan, Jacques: *Encore*, p. 23. »Označenici efekti izgledaju kao da nemaju ništa zajedničko sa onim što ih uzrokuje«, veli Lakan. Nemaju ništa zajedničko s referentima, koji su tek približno označeni, koje označenici približno označuju. Svuda se, dakle, na strukturalnoj ravni javlja ova nemogućnost identiteta — identifikacije. Prema tome, samo manjak može da garantuje nekakvu vezu označitelja i označenika, strukturaciju uopšte.

⁴⁴ Lakan, Jacques: navedeno delo. Neophodni treći (naravno, treći u brždaji, dakle, onaj koji igra ulogu mrtvaca, Lakan se rado koristi tim primerom); trećemu, koji razbija binarnu logiku, ta uloga pripada i kod Frojda, u njegovom tumačenju mita, iako je referent, može biti samo mrtvac. A označenik mora da promasi smrt, čak i ako zavisi od nje, ako ga ona dijalektizuje. Razume se, ova distinkcija pripada naučnom diskursu, koji ugovor unos disocijaciju zahvaljujući kojoj se i zasniva razlika između označitelja i označenika (p. 31). Sam označitelj nema nikakav odnos s označenikom.

⁴⁵ Lakan, Jacques: navedeno delo, p. 31.

⁴⁶ Lakan, Jacques: navedeno delo, p. 42.

⁴⁷ Ustrajavanje smisla označeniku Lakan, donekle po načelu pijazevoški konstruktivističke generalizacije (Pijaze, Zan: Uvodne napomene, *Teorija jezikova učenja*, Debara između Zane Pijaze i Noama Comskog, IK Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 1990. str. 50), izvedi iz promišljanja rezultata kopernikanske revolucije, tj. funkcije koja centar ima u takvoj revoluciji. Cvećica nije uopšte uzdrmala otkriće da se zemlja nalazi u centru sveta. Na tome mestu zemlju je zamenilo Sunce. Danas se zna da ni ono nije u centru sveta. No u centru, i to je bitno, ostaje navika [vera] da nešto jeste u centru [da centar uopšte i postoji]. Ova navika i čini da označenik uvek ima isti smisao.

⁴⁸ Benvenuto, Bice & Kennedy, Roger: *The Works of Jacques Lacan*, Free Association Books, London, 1986, p. 116. Ova tvrdnja Benvenuta i Kanedi pretstavlja status označitelja u Lakanovom tekstu »Seminari o 'Ukradenom pismu«. Razume se, subjekti ne mora znati da se označitelj nalazi kod njega [na njemu], da ga ključ u potpilj, niti da označitelj svoje mesto, njega, subjekti, obeležava nekim znakom, pištom na primer, kao u Poovu prici, tj. u Lakanovom tekstu o Poovu prici. Prema tome, i kad je prvi, utoliko što označitelj mora biti u njemu prisutan, subjekti je u odnosu na označitelj naknadno obrazovan. Ali, Lakan u *Psihозама* veli da označitelj »nije ništa dok ga subjekti ne uvede u svoju istoriju« (Lakan, Jacques: *Les Psychoses*, p. 177). Doduše, Lakan uvek govori o uvođenju subjekta u edipovski fazi, tj. o označiteljskoj praksi, koju bi tek trebalo prebrati na teorijsku ravan.

O odnosu označitelja i subjekta ja sam, međutim, više i posebno raspravljao jednom drugom prigodom. Mislim, stoga, da ovde mogu ponuditi samo okosnicu tog problema, i to, manje-više, kao naznaku da on postoji.

⁴⁹ Lakan, Jacques: *Les Psychoses*, p. 260. Lakan veli da se jezik ne hvata s kraja, onako kao što neki slikari počinju da rade svoje slike s leve strane. Ova dopuna je bila potrebna da se shvati Lakanova figura, ali i funkcija označitelja za razumevanje celine jezika. Označitelj, naime, nastaje i istovremeno funkcioniše kao deo i cefina jezika.

⁵⁰ Vorch-Jacobsen, Mikkel: navedeno delo, p. 222.

⁵¹ Benvenuto i Kenedi (Benvenuto, Brice & Kennedy, Roger: navedeno delo, p. 116) veli da je označitelj u subjektu pravi sebi mesto kao pismo. Naravno, oni mislu na označitelj pismo iz Poov price, koje se, kao označitelj gnezdi u subjektu, znao to on ili ne, citati ga ili poricao. (Kao lakanovci morali bi imati u vidu i pismo uopšte.) U svakom slučaju, subjekt — budući da se u odnosu na označitelj naknadno obrazuje, te da jest označenik — kao i svaki označenici uklizava pod označitelj.

⁵² Ne vidi se, doduše, gde taj drugi označitelji uspostavljaju vezu s objektom, te da li je uopšte uspostavlja drugačije do kao sa manjkom, sa nečim što nedostaje na svom mestu, da li je uspostavlja drukčije no što je uspostavlja prvi označitelj. Lakanu je zato i potreban označiteljski lanac, koji se i sam spaja s drugim lancem kao jedna karika, jedan prsten [spaja se kao ... prstenovi u ogrlici koja je prsten u drugoj ogrlici sastavljenoj po prstenovu...]. Lakan, ZAK: Instanca pisma u nesvesnom ili razumu iz Frojda na ovom, *Spisi*, Prosveta, Beograd, 1983, str. 159. Kod Sosirova ovaj problem ne postoji, iako se mogao pojaviti. On odreduje označitelj kao psihičku realnost. Označitelj je, naime, akustička silika realnosti, objekta, označenika. Zajedno sa označenikom, kao celina, jedinstvo, ovi čini znak, koji je »psihički entitet sa dva lica« (de Sosir, Ferdinand, navedeno delo, str. 84). Ta dva lica, tu razliku, razliku između *significans* i *significatum*, poznavali su i stolici, na koje Lakan upozorava na prve teoretičare označitelja. Reklo bi se, uostalom, da je njegovo shvatjanje označitelja srodnije stojčiću pojmu *lekton* na Sosirovom shvatjanju označitelja, razume se, kao *lekton*, odista znači ono što stranci ne razumeju kad čuju grčku reč (Wilden, Anthony: navedeno delo, p. 209), tko je *lekton*, označitelj, znači ono što ne razume, no što, možda, trebas razumeti, što se može razumeti i što je na taj način već nekako razumljeno. Rekao bih da je razumljeno ono bitno što se ima razumeti označiteljska funkcija *lektona*. Ova vrsta razumevanja prepostavlja i Lakanov označitelj, uprkos autonomiji koju, na vodno, ima. A to začini da je ovog potpuna formalnost, zatvorenost u karlike lanca pokazuju na nešto izvan sebe, da je i sam znak, recimo, znam, nečega što može biti objekt.

Stojeći su razlikovali tri elementa znaka: zvuk, smisao i spomenički objekti. Izgleda da se ta treća stvar nalazi i kod Sosira, iako je on poricao. No »Sosir može koliko hoće da tvrdi da ideja 'sestra' nije vezana za označku s-e-s-t-r-a, on ipak misli na stvarnost pojma«, veli, cini se, s razlogom. Benvenist (Venvenist, Emil: Problemi opšte lingvistike, Nolit, Beograd, 1975, str. 56). Sigurno je da Sosira nije zanimalo odnos reči i autonomne stvarnosti. Nije zanimalo ni Lakanu. Ni jedan ni drugi nisu zato videli treći termin u znaku, koji je sama stvar, stvarnost, Valja reći, zakanljala ga je zamamna ideja o proizvodljnosti znaka.

Nesporazume, kod nekih teoretičara makar, izazivali je i brkanje znaka i simbola, mešanje njihovih funkcija. Ta se razlika ne vidi jasno ni kod Aristotela, u njegovim formulacijama da se jedni znaci odnose kao pojedinačno prema opštem, drugi kao opšte prema pojedinačnom. Nesumnjivo je znak, veli Aristotel, »kad bi neko nazvao znakom to da su svi mudri ljudi pravedni, jer je Sokrat bio mudar i pravedan« (Aristotel: *Retorika* 1/2/3, nezavisna izdanja, Beograd, 1967, str. 19). Međutim, razlog zasto bi to po Aristotelu mogao biti znak (jer je reč o propoziciji iz koje se može izvući sloganizam), u sustini je razlog zbog kojeg bi to moglo biti simbol, zbog čega nešto jeste, postaje simbol. No treba reći, i proizvoljnosti znaka podrazumevana simboličko. Ovo, čak, znak ustolice u njegovoj proizvoljnosti, što znači da znak i nije sasvim proizvoljan. Referent je uvek već određen. To ne može biti zaboravljeno u arbitarnosti znaka, kako god ona bila shvaćena. A referent je stvaran, ma šta da je.

Lakan je mogao da unese rez, prekid u Sosirov znaku zato što je on u njemu [znaku], u odnosu označitelja i označenika, kako ga je Sosir shvatio, već morao postojati. Uostalom, zato i menja smisao Sosirovog algoritma S/s. Pregrada, crta između S i s

Pregrada pokazuje na nedostata, r.a manjak koji se pokazuje kao manjak, na nemogućnost odredenog značenja. I tu se, eventualno, može tražiti njena veza s označiteljom falus, pošto je on onaj »označitelj koji nema označenika«.⁵¹ Falus je ispoljeni manjak, fantomska stvarnost manjka, pa ipak, stvarnost. Kao označitelj jedan (S) falus nije samo označitelj koji nema označenika, nego i označitelj »koji simbolizuje poraz smisla«.⁵² Naravno, on simbolizuje poraz onog smisla koji sam uspostavlja, koji je njegov efekat. Drugog smisla nema i ne može ni biti.

Označitelja je, dakle, zahtevano ono što u njemu manjka, čega je on, ipak, označitelj, upravo kao označitelj manjka, što se od njega svagda očekuje i što on, najzad, daje uvek i nikako drugačije do kao odsutno, kao drugo. Naime, samo zahvaljujući manjku označitelja mogući su razlike, značenje — i sam označitelj, koji, pri tome, ne može sebe da označi. Razlika i značenje pretpostavljaju postojanje falusa, kao imaginarnog objekta.⁵³ Označitelj falus prekriva (ili raskriva) dva manjka: s druge strane mogući manjaci organa, na osnovu kojega se prepoznavaju polovi,⁵⁴ na osnovu kojega se prepoznavaju funkcija razlike, simbolički status označitelja, njihove sheme, no kao elementi ponosa, kako bi se to reklo u kognitivnoj psihologiji, dakle, kao sastojci onog života koji se pojavljuje na psihanalitičkom divanu.

Simbolički status označitelja, praktično je neizmenljiv, bez obzira na istorijske prilike i stupanj referentnosti samog označitelja, razume se, iz perspektive označiteljskog transcedentalizma. Označitelj je, naprotiv, jedinstven. Nema ničega jedinstvenijeg, veli Lakan, od označitelja. Označava celinu, »to će reći, on je znak celine«.⁵⁵ Označitelj Ime-Oca, na primer, u hijerarhiji simboličkog, prema teorijskoj psihanalizi, uzima istaknuto mesto, zahvaljujući, naravno, onome što je u njemu transcedentalno, zahvaljujući svojim falusnim implikacijama, da je manjak. Ime-Oca zato postaje simbolički jamac manjaka u Drugom, te središte dramatičnih odnosa označenika i Drugog, ili subjekta i Drugog. Time ono postaje i središte dramatičnosti svakog uznačenja, dijalektičnosti značenjstva.

Ime-Oca u simboličkom poretku preuzima ulogu označitelja falus, ili usvaja ulogu mafatafona. Ono postaje »označitelj koji je u Drugom, kao mesto označitelja, označitelj Drugog (Autre), Drugog želje. No u njegovim falusnim implikacijama nalazi se i manjak. Ime-Oca zato postaje simbolički jamac manjaka u Drugom, te središte dramatičnih odnosa označenika i Drugog, ili subjekta i Drugog. Time ono postaje i središte dramatičnosti svakog uznačenja, dijalektičnosti značenjstva.

Preostalo je, složen, s vremenom je postajao sve obuhvatniji, sveobuhvatniji, uprkos tome što je Lakan pomerao središte svoje misli prema drugim konceptima (u kojima je uvek bilo mesta i za označitelj) i što je moglo dati povoda za tvrdnju da teorija označitelja u njegovom mišljenju predstavlja samo jedan trenutak⁵⁶ (poredak označitelja je bivao: simbolički poredak, Zakon Oca, konkretni diskurs na određenoj dijahronijskoj poziciji, univerzalno kruženje označitelja, kombinatorna igra — i igra označitelja, mesto istine, itd.), poredak označitelja, dakle, Lakan će, u jednom trenu »dugotrajnog trenutka« svoje teorije označitelja, nazvati Drugi, u čijem polju će se, povrh svega, pojaviti »pri označitelju, spašavajući (*unaire*) označitelj, i koji predstavlja subjekt za jedan drugi označitelj, a ovaj kao efekat ima *afanizis* subjekta«,⁵⁷ afanizis označenika, koji se, takođe, morao pojaviti s prvim označiteljem, čak kao njegov uslov, i čiji je afanizis unelektriko omoguciо njegovu povalu.

Afanizis označenika prvenstveno je fenomen prakse sveta, ali, ako tako mogu reći, i strukture odnosa označitelja i označenika,

FILOZOFIJA I PSIHOANALIZA

koja se (struktura), naravno, apstrahuje od te prakse, tj. koje je praksa praksa. Označenik, naime, može pod određenim uslovima da postane označitelj. Pri tome, ovde nije važno, ne makar za prirodu stvarnosti koja me trenutno interesuje, šta prethodi čemu, niti šta iz čega proizlazi, što ne znači da se sa problemom izvorista, svoje klice psihanaliza uoče ne suočava i u slobodnim asocijacijama, u elementarnim životnim oblicima. Detetu se otac najpre pokazuje kao stvarni suparnički falusni objekt, zatim kao posnednik falusa. Na označiteljsku, strukturnu ravan (na kojoj već jeste, na kojoj mora biti da bi bilo) dete će preći kad uspostavi vezu između odsustva svoje majke i očevog posedovanja falusa, tj. kad otkrije, kad mu se otkrije shema supsticije označitelja, shema simboličnosti u kojoj će prepoznati simboličnost oca, kad se suoči sa zakonom simboličkog kojeg predstavlja. Ime-Oca što dolazi na mesto na kojem se već nalazio označitelj (falus na primer). Ime-Oca, dakle, potvrđuje »priznanje simboličke funkcije ograničene na mesto na kojem se sprovodi zakon«.⁶⁰

Dijalektika manjka prekriva shemu supsticije, dovodi Ime—Oca, označitelj S₂, na mesto označitelja S₁, na mesto gde ono preuzima označiteljsku i zakonsku funkciju, dijalektiku manjka, dakle, uspostavlja očinski metaforu — i, rekao bih, svaku metaforu, recju, uspostavlja metaforičnost. I taj neiskustveni čin označava radiklani trenutak, u psihanalizi se kaže: u strukturaciji psihičnosti, ja bih dodata i u strukturaciji simboličkog. Ova operacija se, naime, ponavlja i pri svakom konstituisanju označiteljskog lanca, budući da smisao jednog znaka lancu zavisi od smisla svih ostalih znakova, ali i od dijalektike simbolizacije, koju, ipak, mora da posreduje neki subjekt za koga postoji označenik, za koga postoji i označitelj. Subjekt posreduje i determinizam simboličkog u koji se mora situirati i označiteljska naddeterminacija.

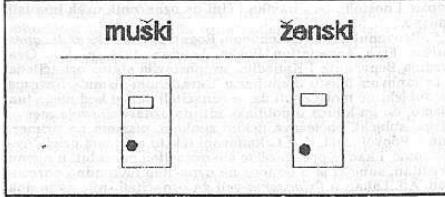
Lakan, istina, ovaj fajdovski pojam dovoznačuje ga, u kontekstu u kojem ga promišlja. Označiteljska naddeterminacija nikada ne može biti shvaćena kao *stvarna*, u fajdovskom smislu.⁶¹ Može, razume se, biti shvaćena, kao strategija igara, strategija simboličkog kojeg je izvestan poredak svojstven. Sem toga, strategija simboličkog pretpostavlja temeljni vodostruksot označitelja i označenika, »bez koje nema psihanalitički shvatljivog determinizma«.⁶²

Označitelj S₁ i S₂ ulančuje, vezuje meduprostor, umetak, pregradak, praznina, prekid »koji nije označitelj no koji prisno pripada strukturi označiteljskog lanca«,⁶³ pripada mi iznutra kao bit ulančavaju. To ujedno znači da označitelju, preciznije, označiteljskom lancu, neutudivo pripada i izvesna dijahronijska dimenzija.⁶⁴ Ona je označitelju unutarnja već i zbog logike automatizma ponavljanja koja ga vodi. Jer, automatski se ne ponavlja eventualno značenje no simboličko premeštanje označitelja, ponavlja se ustrajnost, povezivanje označiteljskog lanca. Ponavljanje zato ne može da bude i nije »istost i no razlika, ne nezavisnih temrina ili sličnih tema no struktura različitih meduveza u kojima je ono što se vraća uvek drugo«.⁶⁵ Prema tome, ponavljanje, već zbog toga što stvara razliku nudi i neka rešenja onoga o čemu se u njemu ontološki pita; ponavljanje označitelja predlaže odgovor za način i smisao afanizisa označenika.

U imenu—Oca, iz perspektive automatizma ponavljanja, ponavlja se kao *drugo* i simbolična kastracija koja je artikulisana u označitelju falus i koja se artikuliše u svakom označitelju.⁶⁶ Označiteljska sposobnost predstavljanja od subjekta, od označenika zahteva izvesnu žrtvu da bi se ispoljila, da bi predstavljanje bilo mogućno. Radikalno rečeno, ljudska cena, precizira je upravo označiteljsku sposobnost predstavljanja, »koja je potrebna da subjekt jezika bude označen u jeziku i istovremeno otvoren na jezik — odavde potiče i čovekova simbolična kastracija«, jeste »stanje bez gla-

ve«,⁶⁷ razume se, stanje subjekta bez glave, bez sasmostnosti. Cena označenika takođe nije manja; i on pretpostavlja (vlastito) stanje bez glave, značenje koje se svagda iznova obrazuje zavisno od konteksta, od drugog značenja. Konačno, »značenje kad takvo nikad nije tamo gde verujemo da mora biti«.⁶⁸

kod Lakan postaje crta razdvajanja označitelja i označenika, pre no crta njihove eventualne uzajamnosti. Među ostalim, ona jasno pokazuje prvenstvo označitelja u proizvodjenju označenika. Lakan, dakle, u formuli S₁'s razlikuje dva različita poretku koja razdvaja pregrada što se »opire značenju« [Lakan, Žak: Instanca pisma u nesvesnom ili razum od Fajdova načinu, str. 134], koja je sama bez značenja [razume se, ukoliko nedostatak značenja nije značenje, a mora biti, već stoga u ovoj pregradi mora da se govori kao o sredstvu uvođenja smisla u algoritam koji taj smisao ponistiava, otklanja]. To bi opiranje pregrade trebalo da doprini i proučavanju razvoja označenika i to upravo stoga što samo nema nikakve značenje. Ne treba, ipak, izgubiti od vida da je ono kao negativitet neka vrsta ekrana značenja. Opiranje značenju, razume se, pomaže da se označitelj i označenik uote na različitim i razdvajenim mestima.

Iz ove sheme, kojom Lakan zamjenjuje Sosirovu shemu drvetra, to bi trebalo da bude jasno. Dakle i devojčica, brat i sestra, sa svojih mesta u kupeu na stanicu vide označitelje razdvajene od označenika. »Pogledaj, kaže brat, stigli smo u Zenski! — Budalo odgovora sestra, zar ne vidis da smo u Muškom« [Lakan, Žak: Instanca pisma u nesvesnom ili razum od Fajdova načinu, str. 157]. Lakanova shema prenosi same označiteljsku strukturu; ona, naime, može da se artikuliše i značenje koje proizvodi kruženje označitelja i koji bi se konstituisalo i nezavisno od toga da li bi dečak i devojčica razumeli reči ispisane na vratima, nezavisno od toga da li bi razumeli označiteljnost označitelja.

⁶³ Derrida, Jacques: Le face de la vérité, p. 453.

⁶⁴ Lakan upotrebljava engleski izraz *odd*, kaze zato što nije francuska reč nema takav doseg da bi mogla izraziti odnos označitelja prema mestu [Laca, Jacques: Le séminaire sur «Lettre volée», p. 23]. Neobičnost tog odnosa proizlazi iz činjenice što bi označitelj, i formalno logički, trebalo da se nalazi u mesta nesvesne misli (njenu ulogu i preuzimanje); tako se prazni od značenja, koje može da proizvede samo ako prelomi prečagu kojom je zaštićena njegova autonomija.

Valja se, dakle, oslboditi iluzije da označitelj odgovara funkciji predstavljanja označenika, »bolje rečeno: da označitelj treba da odgovara za svoje postojanje u imenu kojeg značenja«.⁶⁵ Razume se, označitelj deluje i na označenik i na značenje. Bez toga ne bi bilo ni njegove veze s metaforom i metonimijom, koje su, na izvestan način, proizvod delovanja označitelja na označenik. Lakan doslovno i razlikuje dva vida ovog delovanja.⁶⁶ Razume se, reč je o onim vidovima čiji su efekti prometnuti u poznate retoričke figure, ali i u figure spoznaje i svake refleksije. Pravo, to će reći svakidašnje, egzistencijalno delovanje označitelja na označenike ide putevima elementarnog postojanja, na izgled, daleko od shematisacije i potrebe za njom, iako u zavisnosti od ustrajnosti sheme. Zato, zbilja, Fajdovo otkrice falusne funkcije »daje opreci označitelju i označenog stvari domet u kojem je treba razumeti: naime, označitelj ima aktivnu funkciju u određivanju učinaka u kojima se ono što je podatno označavanju pojavljuje kao ono što podnosi beleg označitelja, postaviš preko te žudnje označeno«.⁶⁷ Označavanju je podatno postojanje već i zato što je manjak i njegov konstitutivni činilac, što je i ono ontološki ne-celo.

Označavanju, sledstveno pretpostavka ma koje ovo mišljenje implikuje, ne bi moglo biti podatno realno — bez obzira na to što je i ono predmet psihanalitčkog mišljenja — i to zato što »odnos realnog i mišljenja nije onaj označenika i označitelja«.⁶⁸ Prvenstvo realnog spram misli preobraća se u prvenstvo označitelja nad označenikom. Mogućnost daljeg izjednačavanja označitelja i realnog nije, međutim, dovoljno jasna, ako se uopšte može i slutiti. To što su i jedno i drugo bez smisla tek je naznaka neke, može biti za teorijsku psihanalizu i značajne, korespondencije. Verovatno je, međutim, da između njih postoji i unutarnja veza, koja je negde prekinuta, ili nikad nije ni uspostavljena zbog značaja manjka za označitelj.⁶⁹ Realnom je manjak stran, iako, na primer, već realnog sa simboličkim i imaginarnim nije mogućno misliti bez posredstva dijalektike manjka. Dakle, i realno mora biti barem osetljivo na tu dijalektiku. A ako je osetljivo, sigurno je i zaraženo. ■ ■ ■

Označiteljska kastracija je, naravno, samo jedan, nesumnjivo značajan, efekat označiteljskog predstavljanja. No reka bih da je ona značajnija kao uvod i garancija za ono što označitelj odista predstavlja, za ništa, i što suštinski određuje poziciju označenika. Deca iz Lakanovog primera, pre svega zato što »označitelj ne predstavlja ništa — ni referata ni znak čak«⁷⁰ čine upravo ono što, da tako kažem, označitelj očekuje, predujmiliće, što nalaže označiteljsku logiku;⁷¹ predstavljaju, ispoljavaju ništa koje je subjekt (dečaka ili devojčice), predstavljaju i prvenstvo označitelja u odnosu na označenik, spram svega što se označava. To je prvenstvo praktično nemogućno isključiti iz bilo kakvog diskursa, ono je uslov organizacije diskursa. Može se, stoga, reći da deca predstavljaju, predočavaju, ispoljavaju nemogućnost isključenja prvenstva označitelja, gde god da se on nade na stazi kojom se premešta.⁷²

Nemogućnost isključenja prvenstva označitelja, empirijska misao teško može da prihvati, sem kao nešto nepotrebno. Može, međutim, psihanaliza koja je u stanju da pokaže da označitelju nije potrebno nikako razmišljanje da bi proizveo pregrupisanje »značenja koje potičinjavaju subjekt«.⁷³ Autonomija označitelja je unapred data i zaštićena. Sadržana je u njegovoj nesposobnosti da bude išta drugo do označitelja, da se ne zna ni kao označitelj.⁷⁴ Zapravo, označitelj stiže sam sebi time što ne prelazi granicu koja ga razdvaja od označenika, granicu koja se opire značenju. Praktično, u teorijskoj psihanalizi, označitelj se nalazi na mestu nesvesne misli (njenu ulogu i preuzimanje); tako se prazni od značenja, koje može da proizvede samo ako prelomi prečagu kojom je zaštićena njegova autonomija. Valja se, dakle, oslboditi iluzije da označitelj odgovara funkciji predstavljanja označenika, »bolje rečeno: da označitelj treba da odgovara za svoje postojanje u imenu kojeg značenja«.⁷⁵ Razume se, označitelj deluje i na označenik i na značenje. Bez toga ne bi bilo ni njegove veze s metaforom i metonimijom, koje su, na izvestan način, proizvod delovanja označitelja na označenik. Lakan doslovno i razlikuje dva vida ovog delovanja.⁷⁶ Razume se, reč je o onim vidovima čiji su efekti prometnuti u poznate retoričke figure, ali i u figure spoznaje i svake refleksije. Pravo, to će reći svakidašnje, egzistencijalno delovanje označitelja na označenike ide putevima elementarnog postojanja, na izgled, daleko od shematisacije i potrebe za njom, iako u zavisnosti od ustrajnosti sheme. Zato, zbilja, Fajdovo otkrice falusne funkcije »daje opreci označitelju i označenog stvari domet u kojem je treba razumeti: naime, označitelj ima aktivnu funkciju u određivanju učinaka u kojima se ono što je podatno označavanju pojavljuje kao ono što podnosi beleg označitelja, postaviš preko te žudnje označeno«.⁷⁷ Označavanju je podatno postojanje već i zato što je manjak i njegov konstitutivni činilac, što je i ono ontološki ne-celo.

Označavanju, sledstveno pretpostavka ma koje ovo mišljenje implikuje, ne bi moglo biti podatno realno — bez obzira na to što je i ono predmet psihanalitčkog mišljenja — i to zato što »odnos realnog i mišljenja nije onaj označenika i označitelja«.⁷⁸ Prvenstvo realnog spram misli preobraća se u prvenstvo označitelja nad označenikom. Mogućnost daljeg izjednačavanja označitelja i realnog nije, međutim, dovoljno jasna, ako se uopšte može i slutiti. To što su i jedno i drugo bez smisla tek je naznaka neke, može biti za teorijsku psihanalizu i značajne, korespondencije. Verovatno je, međutim, da između njih postoji i unutarnja veza, koja je negde prekinuta, ili nikad nije ni uspostavljena zbog značaja manjka za označitelj.⁷⁹ Realnom je manjak stran, iako, na primer, već realnog sa simboličkim i imaginarnim nije mogućno misliti bez posredstva dijalektike manjka. Dakle, i realno mora biti barem osetljivo na tu dijalektiku. A ako je osetljivo, sigurno je i zaraženo. ■ ■ ■

FILOZOFIJA I PSIHOANALIZA

da uzajamjuje od jezika*. Materijalnost pisma, dakle, u svojoj empirijskoj materijalnosti, posreduje i dokazuje istinu da jezik nije nematerijalan, te da ta nematerijalnost nije neempirijska.

³⁸. Lacan, Jacques: *Le désir de la mort*, «Ornicar?», No. 25, 1982. I on to, barem u jednom smislu, doslovno tako i misli. S druge strane, to telo, naši udovi, koje posudujemo označeniju ili nesvesnom diskursu, imaginarnu su tvorevine, čak i kad zbijlju posudujemo stvarno telo, cija je patnja takođe stvarna. Ali u trostvu realnog, simboličkog i imaginarnog realnost drugaćije je i ne može biti realna.

³⁹. Lacan, Jacques: *Remarque sur le rapport de Daniel Lagach, Ecrits*, p. 68.

⁴⁰. Lacan, Jacques: Séminaire du 18 fevrier 1975, *RSI*. «Ornicar?» O označitelju kao tvari znanja Lakan govorí i u seminaru *L'insu que sait de l'une-beuve s'aille à mourre*, u Séminare du 14 decembre 1976 («Ornicar?»). Supstanca, materijalnost znanja, kaže Lakan, nije ništa drugo do «označitelju ikoma efekat označitelja», tj. ukoliko je označenik njegov efekat. Moći li ovaj ukoliko je označenik označitelju nevidljive označiteljske materijalnosti?

⁴¹. Lacan, Jacques: Séminaire du 18 fevrier, *RSI*.

⁴². Lacan, Jacques: *Le séminaire sur «La lettre volée», Ecrits*, p. 24. Nije sasvim jasno na šta Lakan ovde misli kada upotrebljava reč *deh* (*esprit*). Izgleda da bi taj duh mogao biti čisti efekat označitelja, posledica ubistva, postavljanja stvari, koje su sobom proizvodi, ali, naravno, i duh u značenju u kojemu ga je artikulisala kartezijanska filozofija.

⁴³. Izgleda, ipak, da ga i Lakan i njegovum tumaci, neopreno, redukuje, Džon Miler (Muller, John P.: *Language, Psychoisis, and the Subject in Lacan*, *Interpreting Lacan*, Yale University Press, New Haven and London, 1983, p. 28) misli da se mi zahvaljuju manjku označitelja ne zaustavljaju na reci, kad citamo ih govorimo, kao na zvučku ili mrlji mastila. «Kroz reč vidimo drugu koja je odsutna. Ova odsutna reč, pre svega je sve ostale reci kao pozadinu na kojoj je ona istaknuta.» Maler dajanje zaključuje da kroz reč kao označitelj vidimo one njene susrete koji su se desili i njene predviđljive susrete s drugim rečima u rečenici. Reci dalje, veli, čini simbolički prisutnim ono što ona znači. Na kraju pomije i referentnost reci kao njenoj bitnoj dimenziji, bez koje se reci i ne usvaja kao takva. Valja reći da bi tek ponešto od ovoga, recimo, ono što se odnosi na logiku ulančavanja označitelja, i to dobro očišćeno od nanosa dijhronije, Lakan mogao da usvoji, mada je Maler svoju interpretaciju formulisao po pretpostavkama lingvističke kojom se i sam Lakan sluzio.

⁴⁴. Lacan, Jacques: navedeni tekst, p. 27.

⁴⁵. Lacan (Lakan, Jacques: navedeni tekst, p. 27) upozorava da se u Poovoj priči ne pomije pošiljnik, niti bilo šta o njemu. To, razume se, ne znači i da nije prisutan. Ne pomije se nedovjedno ni sadržaj pisma, sem to da bi pismo moglo kompromitovati kraljicu. Naravno, ta dva podatka sama po sebi ne mogu biti dokaz da pravog adresata nema. Mogu biti i misli, tako se uostalom i mislio u psihoanalizi do Lakanu, da falso kao označitelj pocinje da deluje sred objekatskih odnosa (sred simboličkog, drugačije rečeno) u kojima se subjekti nalazu, među kojima značenje čeka pripravno da bude artikulisano. Za psihoanalizu je to edovska fala. Ona ne može da razjasni gde i kad pocinje za subjekt to razdvajanje, pre ili posle usvajanja označitelja fala. Ili, može biti, označitelj falso odvek već dejuje, kao simboličko, koje jeste čim čovek jeste? Uostalom, osnac simboličkog, medu ostalim, i jeste falso.

⁴⁶. Lakan, Žak: *Značenje falausa*, *Spisi*, str. 260.

⁴⁷. U psihoanalizi, ni u teorijskoj psihoanalizi, nisu jasno razgranicena delovanja konceptualnih, strukturalnih osobina falausa i predstave fizikalnih odnosa pisma — staviše, i njegovih stvarnih fizikalnih odnosa. Ponekad se strukturalne crte falausa, ili čak njegov logocentrizam, po logici interakcije sveta, okoline i subjekta, izvode iz fizikalnih predstava penisa. «Tako vidljivost falausa preveloduje nad crnom rupom ženskih genitalija» [Venvenuto, Brice & Kennedy, Roger: navedeno delo, p. 186]. Ovo je dovoljno da se falso proizvede u predstavnika spoznaje sveta, a vagina u predstavnika ne spoznaje, u samu ne-spoznaju, koja bi, takođe, moralna biti (makar i nepriznata, svakako nepriznata) spoznaja, k tome i ona koja iz sebe ne [falo]centrični simbolički sistem, [Konačno, većina vremena izjednačava spoznaju sa spoznajom, poznanjem žene, dakle, relakao bih sokratovski, izjednačuje spoznaju sa spoznajom nespoznaje.] No moguće je konstituisati [ili barem zamisiti] faloocentrički simbolički sistem. Tako što je po Lakanu predviđivo. A nije ni ne-realno. Unapred se može reći i da bi se takav sistem, tj. ono sto on pro-izvodio, bitno razlikovalo od falocentričkog sistema i njegove pro-izvodnje.

Lakan i sam gorovi o vidljivosti falausa. Ali, ta vidljivost ne-ma većeg značaja, recimo za logocentrizam ovog označitelja, no što ga ima, gestalt u životinjskom svetu. Takvu ulogu falso kao vidljivi objekti i ima. Ipak, psihoanaliza, ni Lakanova, nije jasno razdvojila proizvodnju shema pod uticajem sveta, realnosti od proizvodnje sveta, realnosti u strukturalnim shemama. Kod Lakanova struktura dolazi i iz sveta i iznutra.

⁴⁸. Lakan veli da funkcija pregrada nije bez odnosa s fala-som» [Lakan, Jacques: *Encore*, p. 40]. Nije, međutim, jasno zašto funkcija pregrada izmedu označitelja i označenika ne bi mogla da duguje svoju status činjenici da je falso označitelj manjka u označitelju, osnovni označitelj, tj. označitelj onog manjka po kojem svaki drugi označitelj postaje označitelj manjka? Lakan je, po svemu sudeći, pregrada, kao otelovljenje čiste sheme, navela na ukušavanje statusa označitelja falausa.

⁴⁹. Lacan, Jacques: navedeno delo, p. 75.

⁵⁰. Lacan, Jacques: navedeno delo, p. 74.

⁵¹. Prvosten falso, »ko ima imaginarnog objekta, igrače temeljni strukturisati ulogu u edipovskoj dialektici u meri u kojoj falso dinamika, sama, promoviše početnu simboličku operaciju koja se razrešava s dolaskom metafore Ime-Oca-Dor. Joël: *Introduction à la lecture de Lacan*, Denoël, Paris, 1985, p. 95. Prvosten falso ima bitnu ulogu u dialektici simboličkog, te i u dialektizaciji svake dialektike. I za imaginarijaciju falausa potreban je, dakle, označiteljski manjak, stavise, on je ishodiste te imaginarijacije. Da nije tako dolazak metafore Ime-Oca bio bi nerazumljiv i, dakako, nemoguć. Osina toga, ne treba izgubiti iz vida da će se falso u edipovskom trougu uspostaviti kao prvotni označitelj želje, tj. da će, kao taj označitelj, modelovati i čovekovu elementarnu realnost.

⁵². Strauss, Marc: La vrai fonction du père, c'est d'unir un désir à la loi, *Lakan*, p. 67-68.

⁵³. Lacan, Jacques: *L'insu que sait de l'une-beuve s'aille à mourre*, Séminaire du 14 decembre 1976, «Ornicar?». U stvari, označitelj, buduci da je označitelj manjka, može da označava samo celinu manjka i tek posredno neku moguću celinu.

⁵⁴. Lacan, Jacques: Du traitement possible de la psychose, *Ecrits*, p. 583.

⁵⁵. Richardson, William J.: *Lacan and Subject of Psychoanalysis*, *Interpreting Lacan*, p. 60.

⁵⁶. Tako misli, na primer, Pol Anri [Henri, Paul: *Lakan et la science moderne*, *Lakan avec philosophes*, p. 360]. No i on dodaje da Lakan nikad nije izrično odbacio taj [strukturalistički] trenutak svoga učenja, da taj trenutak čuva neke temeljne odrednice njegove teorije. Uostalom, Lakan o označitelju, u ovom ili onom vidu, ne prestaje da govori, tako reći, do kraja života, svakako ne zato što je teorija označitelja bila samo jedan trenutak, ma koliko da je bio plodan, njegovog učenja.

⁵⁷. Lacan, Jacques: *Lesa quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*, Seuil, Paris, 1973, p. 199. Lakanov termin *unître*, ovde prevodio pridjev spajajući zato što on podrazumeva značenje na koje upisuju i imenica spojnica (ili spojka), kojom valja prevesti, čini mi se u glavnom tačno i, k tome, u duhu našeg jezika, Lakanovo sintagmu *trait-unître* na koju, opet, upucuje atribut, odrednica *unître*.

Lakan veli da u ovde, u polju Drugog dakle, imamo posla sa stvari života i smrti — između spajajućeg označitelja i subjekta kao binarnog označitelja. Shema je posve ista i od onoga označitelja i označenika. [Subjekt, uostalom, u označiteljskoj mreži mora biti i pravi označenik, ma koliko da je označitelju da hođe uporan u pravu subjekta.] U određenim uslovima i označenilni može da postane označitelj. Binarnost mu u svakom slučaju predstoji; ne gine ni prvom označitelju [on je prvi drugo označitelj].

Nastanak, rođenje označitelja, iako se strukturalizam ne brine za problem porekla, Lakan nije mogao da zaboravi, nije mu to dozvolila transcendentalna logika njegove teorije označitelja. U sosirovskoj fazi, i sledstveno Sosirovu, rođenje označitelja se shvata kao istovremnost i njegovo postojanje kao srodninski potiskivanje označiteljske kastracije i može biti uporedena s frojdovskim potiskivanjem. Lakan, uostalom, menja taj frojdovski koncept već time što subjekt obeležava prectiamen S. Kon Davis, Robert: Uvod: Lakan i naracija, «Treći program», br. 79, 1988, Radio Beograd, Beograd.

⁵⁸. Lacan, Jacques: *Le moi dans la théorie de Freud et dans la technique de la psychanalyse*, Seuil, Paris, 1978, p. 221.

⁵⁹. Borch-Jakobsen, Mikkel: Les alibis de sujet, *Lakan avec philosophes*, p. 309.

⁶⁰. O temu šta Lakan podrazumeva pod označiteljskom logikom tumači nisu sasvim složni. Razume se, povod je za razilaženje u tumačenju, kao i obično, da sam Lakan. A ni tumači nisu u preciznosti za njim mnogo izostali, ni oni koji se smatraju njegovim učenicima, sledbenicima i, u neku ruku, posrednicima Lakanovog koda. Za Zana-Kloda Milner [Milner, Jean-Claude: *Lakan et la science moderne*, *Lakan avec philosophes*] označiteljska logika je transcendentalna ontologija, ili pre ono što dolazi na mesto takve ontologije. Sigurno je da je Milner s razlogom prepoznao kantizam u Lakanovoj teoriji označitelja. Ali, nije manje sigurno i da Lakanovo mišljenje označitelju nije jednoznačno, da se ne može vesti ni na transcendentalnu ontologiju, bez obzira na to što se ona ka osnovu ne može istrići ispod nogu i naročito bez obzira na to što je on zahtevao izvesnu preradu transcendentalnog mišljenja, poimenovane transcendentalne estetike, u kontekstu novih lingvističkih otkrića [Lakan, Jacques: Remarque sur le rapport de Daniel Lagache, *Ecrits*, p. 649], u kontekstu saznanja strukturalističke lingvistike.

Za razjašnjenje Lakanove označiteljske logike Žak-Alen Miller (navedeni prema: Henry, Paul: navedeni tekst, p. 358) uveo je pojam šav, kojim je označen odnos subjekta sa lancem njegovog diskursa. Subjekt u ovom lancu postoji samo kao element, koji oblikuje označenik i stvara, mada je već video razliku. Ova sistem Lakanovih koncepta, odista, ima znacajnu metafizičku dimenziju. No za to ne može biti razlog što nije moguće označiteljsku logiku koja bi obuhvatila način porekla i koj je prvi označitelj oblikovala neka idealno cista ljudska ruka, iza kojima ne znača kakve duševnosti ili umnosti.

Nastanak označitelja za Lakanu do kraja nije ostao sasvim jasan. Zato je i bio predmet stalnog propitivanja. Tražio mu je početke na raznim mestima, naravno, i, za analitičara koji propoveda povratak Frojd, nužno, u nezaobilaznoj seksualnoj stvarnosti, koju, istina, kao psihoanalitičar ni onako ne mogao da previdi. Lakan, naime, misli da ulidjučivanje kombinatorike [kombinatorike koju je Levi-Strauss otkrio u strukturi srodstava na primer] u spolnu realnosti postavlja pitanje, nije li tim putem označitelj došao na svjet, na covjekov svijet? [Lakan, Jacques: *Cetiru temeljna pojma psihanalize*, str. 161]. No pre ne sto je postavio to pitanje Lakan je morao da se pita, nisu li, možda, strukturalistička kombinatorika i označitelj proizvod seksualne realnosti, seksualne kombinatorike. Pošto se već nije odrekao pitanja, ovo je postavljeno da se pitanje porekla da bi se ispravno strukturisalo znanje? [Lakan, Jacques: *L'envers de la psychanalyse*, Seuil, Paris, 1991, p. 18], to pitanje Lakan nije mogao da izbegne.

Isprawna strukturacija znanja podrazumeva i razabiranje odnosa tog znanja, recimo s uživanjem. A u prvom odnosu znanja i uživanja promala se označitelj, »aparat onoga što je označitelj, za čiju funkciju nadalje moramo biti vezani. Strukturalizam je onda mogao da izbegne pitanje porekla znanja značenja, ako se zadovoljio njegovom nespravnom strukturalizmom. U psihoanalizi se to moralo videti. Najzad, uživanje u čijem se zglobo pomala označitelj mora biti seksualno uživanje, ono iz automatizma ponavljanja u kojem se načini označiteljska shema, u kojem se S, kad već nastane, ponavlja kod S.

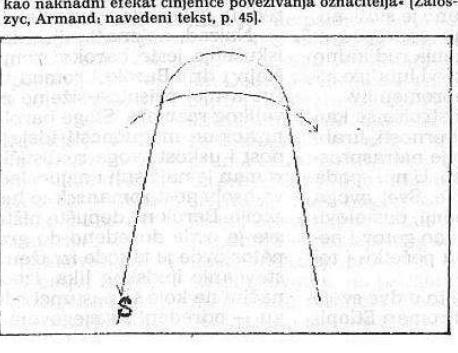
⁶¹. Dor, Joël: *Introduction à la lecture de Lacan*, p. 119. Žoel Dor veli da je Ime-Oca naznaka koja se obraže priznanju simboličke funkcije; Ime-Oca je i naznaka kojom se subjekt obraća simboličkoj funkciji tražeći priznanje, tražeći da bude prepoznat. Sama naznaka bi trebalo da bude produkt izvesne metafore. Dor ne kaže i koje. Kaže, međutim, da je Ime-Oca novi označitelj koji za date supstitutive označitelje želi majke. Prema tome, Ime-Oca može biti metafora samo izvesnih načela strukturalne, strukturalnog reda u kojem je nastalo; ono može biti novi označitelj tek po otkriću označiteljske sheme supstitucije.

⁶². Lacan, Jacques: *Les séminaires sur «La lettre volée»*, p. 52.

⁶³. Lacan, Jacques: *Les Psychoses*, p. 136. Ovo duovrstokost Lakan izvodi iz dvojnosti simptoma, koji mora da pamti, da vezuje dva događaja, sadašnjih i negađasnih. Shema je ista i kod označiteljsko-označeničke dvostrukosti. Grada vezana za negdasnji sukob sačuvana je u nesvesnom kao označitelj na vlasti, sačuvana je kao moguci označitelj, i to zato da bi označitelj koji za date supstitutive označitelje želi majke. Prema tome, Ime-Oca može biti metafora samo izvesnih načela strukturalne, strukturalnog reda u kojem je nastalo; ono može biti novi označitelj tek po otkriću označiteljske sheme supstitucije.

⁶⁴. Zaloszyc Armand: La vo du désir, u Baas, Bernard, Zaloszyc, Armand: *Decartes et les fondamenta de la psychanalyse*, Navarin Osiris, Paris, 1988, p. 44. Strukturi označiteljskog lanca pripada i logici metonimskih veza, buduci da je označitelj cista distinktivna crta. Dijaktički zoti i može da se zapise kao odnos S i Ž. Razume se, reč je o minimalnom, najdostojnijem obliku, koji pokazuje funkciju međuprostora.

⁶⁵. Ovu dimenziju moguće je predstaviti »vektorom cijelog smera«, koji preuzima označitelju, u kojem se postavlja označitelj. [Zaloszyc, Armand: navedeni tekst, p. 45].

Subjekt se pojavljuje u Drugom nakon prvog označitelja. Trenutak, te dijahronijsku dimenziju označitelja, obeležava prvi označitelj, S. Prelazak drugom označitelju pretpostavlja odnos između dva označitelja, te retroaktivno delovanje označitelja S, dokli i pozivanje onoga što se vec desilo.

⁶⁶. Felman, Shoshana: *Jacques Lacan and Adventure of Insight*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, 1987, p. 43.

⁶⁷. Lacan, Jacques: *Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*, Seuil, Paris, 1973, p. 199. Lakanov termin *unître*, ovde prevedio pridjev spajajući zato što on podrazumeva subjekt koji počinje da postoji, ali koga su obeležili označitelji gospodar i zakon. [Marje - Hélén, Brousse: La formule du fantasme? S o, Lacan, 113]. Manjak u bivstvu pretpostavlja i gubitak biće subjekta. Zbog toga označiteljska kastracija i može biti uporedena s frojdovskim potiskivanjem. Lakan, uostalom, menja taj frojdovski koncept već time što subjekt obeležava prectiamen S.

⁶⁸. Kon Davis, Robert: Uvod: Lakan i naracija, «Treći program», br. 79, 1988, Radio Beograd, Beograd.

⁶⁹. Lacan, Jacques: *Le moi dans la théorie de Freud et dans la technique de la psychanalyse*, Seuil, Paris, 1978, p. 221.

⁷⁰. Borch-Jakobsen, Mikkel: Les alibis de sujet, *Lakan avec philosophes*, p. 309.

⁷¹. O temu šta Lakan podrazumeva pod označiteljskom logikom tumači nisu sasvim složni. Razume se, povod je za razilaženje u tumačenju, kao i obično, da sam Lakan. A ni tumači nisu u preciznosti za njim mnogo izostali, ni oni koji se smatraju njegovim učenicima, sledbenicima i, u neku ruku, posrednicima Lakanovog koda. Za Zana-Kloda Milner [Milner, Žak-Alen: Uvod u učenje Žaka Lakanu, «Treći program», br. 68, 1986, str. 219]. Lakan se nije ustručavao da u sukobu i ude. On će, naravno, napasti traganje pozitiviteta za značenjem značenja (*the meaning of meaning*).

⁷². Lakan, Žak: Instanca pisma u nesvesnom ili razum od Frojda naovamo, *Spisi*, str. 155. Sukob s logičkim pozitivizmom, nakon ovakvog uvida u prirodu i delovanje označitelja bilo je neizbežan, naročito ako, svejedno i u jednom radikalnom smislu, označitelj ne samo što deluje na označenik no i »stvara označenac», kao što tvrdi Žak-Alen Miller [Miller, Žak-Alen: Uvod u učenje Žaka Lakanu, «Treći program», br. 68, 1986, str. 219]. Lakan se nije ustručavao da u sukobu i ude. On će, naravno, napasti traganje pozitiviteta za značenjem značenja (*the meaning of meaning*).

⁷³. Lakanovi tumači [Wilden, Anthony: *Lakan and the Discourse of the Other*, p. 214] misle da Ogdjen i Ricards [Lakan ima u vidu njihovu teoriju the meaning of meaning, Ricards izrično i punije] nisu dobro procitali Sosirovo Opštu lingvistiku, ili da su pogrešno procitali Sosirovo razlikovanje lingvističkog značenja i simbola, te zato i oni uspišli da razaberu značaj njegovih dijaktičkih teorija značenja.

⁷⁴. Lakan, Žak: Instanca pisma u nesvesnom ili razum od Frojda naovamo, *Spisi*, str. 169. Verdichtung, zgušnjanje strukture je nadređenosti označitelja koju metafora preuzima u svoje polje. Za metonimiju Lakan ne kaže ň da i li uopšte išta preuzima od označitelja u svoje polje, sem ako to nije sposobnost koju on ima da bude »najpogodnije sredstvo za izigravanje cenzure«, što i nije potpuno luda ideja, što je cak ideja koju bi trebalo ozbiljno promisliti.

⁷⁵. Lakan, Žak: Značenje falausa, *Spisi*, str. 259. Razumljivo je da je ňa zadržava postaje, Lakan veli, »nova dimenzija« ljudskog stanja, nova ukoliko u coveku i preko coveka on govori. A ono, bice da je tako, odveduje je u coveku i preko coveka je uvek govorilo. Da nije tako ne bi ni Lakan mogao da postavi tezu o novoj dimenziji ljudskog stanja.

⁷⁶. Lacan, Jacques: Sur la théorie du symbolisme d'Ernest Jones, *Ecrits*, p. 705.

⁷⁷. U odnosu koji Aristotel uspostavlja između automata, »a mi sa stanovišta moderne matematike znamo da je to mreža označitelja, i tihé, »koje je za nas susret realnoga.« [Lakan, Jacques: *Cetiru temeljna pojma psihanalize*, str. 58] Lakan i sam sluti u unutarnju vezu. No, treba reći, ne artikuliše je.

